

PÁSZTI LÁSZLÓ

**A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA AZ 1848–49-ES
SZABADSÁGHARCBAN**

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, Budapest, 2013. 311 o. ISBN: 978-963-7097-63-8)

Népszerű történeti korszakokkal, témákkal kapcsolatban, így az 1848–49-es szabadságharcra kapcsolatosan is felvetődő egyik leggyakoribb közhely – amely többek között figyelmen kívül hagyja azt a tényt, miszerint az egyre alaposabb feldolgozások újabb és újabb problémákat vetnek fel – hogy miért kell ezzel ennyit foglalkozni, mit lehet erről még írni? Pásztai Lászlónak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatban megjelent kötetével kapcsolatban, mely a szerző doktori disszertációjának kibővített változata, megfordítva az előbbi kérdést, sokkal helyénvalóbb, ha úgy tesszük fel, miért nem foglalkozott ezzel ilyen mélységben, miért nem írta ezt még eddig meg senki? Gyakorlatilag olyan alapműről van szó, ami összegzi mindazon ismereteket, amelyek megkönnyítik a harci jelentések, visszaemlékezések, csataleírások, metszetek, vagy akár egy történelmi film jobb megértését. A korszak iránt érdeklődőknek eddig ezt a tudást innen-onnan morzsásként kellett összeszedniük, ha csak nem akarták az idejüket könyvtári olvasótermekben korabeli, meglehetősen száraz katonai szabályzatok olvasásával tölteni. Készültek ugyan hasonló jellegű átfogó ismertetések a szabadságharc hadseregének harcászatról, de ezek terjedelem és részletesség tekintetében – a honvédtüzérséget leszámítva – meg sem közelítették az itt bemutatásra kerülő kötet mélységét.

Az elmúlt több mint másfél évszázad során a fegyveres összecsapások jellege nagymértékben megváltozott, ezért napjaink képzett katonái, vagy akár történészei sem feltétlenül értenék meg minden részletét egy korabeli harctéri jelentésnek, visszaemlékezésnek. Vagy, ha eddig az ellenkezőjét hitték, most kiderül, azoknak az apróságoknak is jelentőségük lehet, amelyek felett korábban nagyon alulán átsiklottak.

A szerző párhuzamba állítja az elméletet a gyakorlattal: mi volt az, amit elvártak a katonáktól és ez milyen módon valósult meg a harctereken? Előbbieket az akkori katonai szabályzatok rögzítették, utóbbiakat pedig a korabeli dokumentumok és későbbi visszaemlékezések segítségével ismerhetjük meg. Pásztai László jelentős előtanulmányokat folytatott már jóval az itt bemutatott kötet megírása előtt. A nevéhez fűződik a szabadságharcot megelőző ötven év magyar hadtudományi munkáinak bibliográfiái igényű összegyűjtése (Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek... *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/3. 1005–1081. o.), így a legfontosabb források, jelesül a korabeli szabályzatok kitűnő ismerete nagyon biztos szakmai alapot nyújtott neki műve megírásához. Ezen szabályzatok alapján folyt a honvédek kiképzése és az ezekben megfogalmazott elvek szerint igyekeztek megvédeni a harcot a csatatereken. Abban a korban születtek, amit nyugodtan nevezhetünk a katonai nyelvújítás korának. A birodalmi hadsereg nyelve a német volt, így önálló magyar katonai szaknyelv nem létezett. Fontos mérföldkő Kiss Károly *Hadi műszótárának* 1843-as megjelenése, de az igazi áttörést 1848 hozta, amikor is sorra jelentek meg a németből többnyire egyszerű fordítással, kivonatolással készült szabályzatok. Ezen kétségkívül hasznos füzeteket nagyrészt a nehézkes nyelvezet és a nehezen emészthető, koránt sem szórakoztató szöveg jellemezte. Jelen kötet ezekhez viszonyítva könnyed időtöltés, amit a szerző az elméleti részek és a gyakorlati megvalósulásukat bemutató visszaemlékezések ritmikus váltogatásával ér el. Mind a téma iránt érdeklődő szélesebb közvélemény figyelmére számot tarthat, mind pedig a korszakkal foglalkozó történészek találhatnak benne számukra hasznos információkat, de kifejezetten ajánlható például a katonai hagyományőrzők számára is.

Megtudhatjuk belőle többek között, hogy milyen módon tudott eredményesen harcolni egy gyalogos a lovassal szemben, mi az a tagba szakadás, hogyan kell megszállni egy erdőt, megtámadni egy falut, védelemre berendezni egy magányos épületet, mikor melyik lépésmódot használták a lovasok, nyílt terepen milyen távolságról indítottak szuronyrohamot a gyalogosok, hogyan kellett megszervezni egy rajtaütést, milyen messze állították fel egymástól az ágyúkat, mekkora személyi veszteség esetén maradtak még tüzelőképesek, milyen feladatok ellátására voltak alkalmasak az egyes fegyvernemek és hogyan tudtak egymással együttműködni.

Indulásként a harcászati alapelvekben a szabadságharcot megelőző századok során végben legfontosabb változásokat veszi sorra a szerző. Már a XVIII. század végére kialakultak azok a keretek, melyek 1848–49-ben is érvényesek voltak. Ezek szerint a gyalogság több harcvonalat alakított, az első nyitott alakzatban, csatárláncban, a terep adta lehetőségek maximális kihasználása mellett igyekezett megközelíteni az ellenséget egészen olyan távolságra, hogy fegyvereik tűzével hatásosan zavarhassák. Ezzel párhuzamosan a tüzérségi tűz is az ellenség erkölcsi erejének megtörését szolgálta. Amikor a szemben álló fél sorai ingadozni kezdtek, bevetették a zárt alakzatban mozgó gyalogsági és lovassági tömegeket, melyek addig védett állásokban álltak, hogy kicsikarják a döntést. Ezek az eljárások már nem igényeltek nagy, sík, jól belátható csatatereteket, minden terepen alkalmazhatóak voltak. A frontális támadások helyett egyre fontosabb szerepe lett az átkarolásnak, oldaltámadásnak, megkerülésnek.

1848-at megelőzően a birodalmi hadseregben jelentős számban voltak magyarországi kiegészítésű alakulatok, ezekkel azonban a magyar hatóságok érdemben nem rendelkeztek. Nem szólhattak bele például a kiképzésükbe, állomáshelyükbe, alkalmazásukba. Az új magyar kormány emellett, hogy igyekezett ezeket a fennhatósága alá vonni – nagyjából 30 ezer főtt sikerült is – önálló haderő szervezésébe kezdett. Ennek a munkának a fő mozzanatait ismerhetjük meg a második fejezetből. A katonák kiképzését a nulláról kellett kezdeni, voltak, akik azzal se voltak tisztában, melyik a jobb és a bal oldal. A bihari nemzetőrségnél történt, hogy az alaki gyakorlatok során a parancsnok felhatalmazta a katonákat, a tévesen fordulókat köpjék szemközt. „Igen ám, csak hogy nem ritkán éppen a helytelenül fordulókat köpték szembe helyesen fordult szomszédaikat s ezek zavarba jövének, hirtelen átfordultak, s másodsor is ugyanolyan fogadtatásba részesültek.” Ahogy egyre nagyobb szükség volt katonákra, úgy csökkent a kiképzésre fordítható idő. Sokszor az újoncokat csak a legszükségesebbekre tanították meg, a többi ismeretet a harctérre vonulás alatt, rosszabb esetben már a harctéren sajátították el. Először mindenkit egyénileg oktattak, fegyver nélkül gyakorolták a helyes alapállásokat, menetelést és forgásokat, majd mindezt fegyverrel is, aztán kötelékben. Lovasoknál ugyanígy zajlott minden, annyira, hogy az ő kiképzésük szintén gyalogosan kezdődött. A frissen felállított honvédelmagulatok ugyan hátrányban voltak a régebb óta szolgáló császári-királyiakkal szemben, ezt azonban némileg csökkentette, hogy utóbbiakat a szabadságharcot megelőzően első sorban helyőrségi szolgálatra készítették fel, a harci kiképzés kevésbé volt hangsúlyos.

Ki kell emelni, hogy a kötet egyes fejezetei rendkívül logikusan, fastruktúra szerűen épülnek fel, illetve bomlanak alfejezetekre, ami könnyű áttekinthetőséget biztosít és így a használatot nagyban megkönnyíti. Ez először teljes valójában a honvédsereg fegyverzetét bemutató harmadik fejezetnél mutatkozik meg. A cím sugallta fegyverismertetésnél jóval többet kapunk, az adott típusok bemutatása mellett használatukat is megismerhetjük, illetve itt kerül sor az egyes katonák egyes katonák elleni küzdelmének ábrázolására. Ez is, mint a kötetben általában minden, fegyvernemek szerinti a tagolásban történik. A honvédek két fő lőfegyvertípust használtak, az ekkorra már elavult franciakövés szerkezetet és a kémiai gyújtásút. Utóbbival gyorsabban, pontosabban, nagyobb átütő erővel és megbízhatóbban lehetett tüzelni. A katonáknak megtanították az ellenség távolságának megbecslését is, aminek a célzásban volt fontos szerepe. 150 lépés távolság esetén mellre, kisebb távolságnál a hasra, nagyobbánál a csákó tetejére kellett célozni. A félelemnek tudható be, hogy a katonák általában közelebb lévőnek gondolták az ellenséget, mint az valójában volt. Mivel a tűzharc önmagában ritkán hozott eredményt, ekkor kaptak szerepet a puskák csövére tűzött szuronyok.

Lovassági összecsapás alkalmával a dzsidát használó fél volt előnyben a kardot mint hidegfegyvert viselőkkal szemben. Ez az előny addig tartott, amíg a dzsidásoknak sikerült megőrizniük a zárt alakzatot, közelharcban már korlátozott manőverező képességük miatt hátrányba kerültek.

A tüzérségi fegyverekről szóló részben megismerhetjük a fő löveg- és lőszertípusokat. A legáltalánosabb tábori löveg 5 fős kezelőszeméllyel rendelkezett. Ketten álltak a cső előtt, egyikük rakta bele a töltetet, a másik a töltőfával lenyomta. A legfontosabb személy az altiszt rankában lévő irányzó volt. Az ágyúhoz előre csomagolt, állandó mennyiségű lőport használtak, így a távolságot a cső emelésével lehetett szabályozni. Az oldalirányú igazítást egy másik altiszt végezte a mozdonyfa megemelésével, végül az utóljára hagyott kezelő sütötte el az ágyút az irányzó parancsára.

A lövegek működésével kapcsolatban érdemes pár szót szólni a műben szereplő ábrákról. A szerző felváltva használ régebbi művekből átvetteket, illetve újonnan készületeket is. Én mindenképpen ez utóbbiak mellett tenném le a voksomat, ezek sokkal inkább összhangban vannak a kötet szövegével, tökéletesebben illusztrálják az elhangzottakat. Bár például a lövegek kezelését bemutató ábrára nem lehet mondani, hogy grafikaiailag túlzottan kidolgozott, részletgazdag lenne, különösen nem a XIX. századi szabályzatokból átvett képekhez viszonyítva, ugyanakkor módszertanilag sokkal hasznosabbnak tartom azoknál.

A szabadságharc idején a gyalogság volt a csatateretek legnagyobb létszámú, legmeghatározóbb és legsokoldalúbb fegyverneme, amely önállóan tudott tevékenykedni mind támadásban, mind védelemben, függetlenül a terepviszonyoktól, és mindemellett az elfoglalt területek megtartására is képes volt. A gyalogság harcászataát bemutató fejezet elején a szerző hosszasan beszél a csapatok zárt alakzatokban történő mozgásáról a harcmezőn. Ennek kapcsán kell megfogalmaznom az egyetlen számottevő kritikámat, miszerint a kérdések ilyen mélységű feldolgozása és bemutatása legfeljebb a téma iránt leginkább elkötelezettebb néhány ember érdeklődésére tarthat számot. Katonai hagyományőrzők számára kifejezetten hasznosak is lehetnek ezek az ismeretek, de a kötet korábban dicséret olvasmányosságának nem tesznek jót.

A szűk értelemben vett harc a gyalogosok részéről a puskatüzet és a szuronyvívást foglalta magába. Támadó ellenséges gyalogságra 250-300 lépésről kezdtek el tüzelni, ezt 50 lépésnyi távolságonként újabb és újabb sortűz követett, mialatt azok előbb gyors, majd sebes lépésben, végül az utolsó szakaszon rohanva közeledtek. A védekező fél nem álló helyzetben várta be a támadást, az utolsó sortűzet követően ők is szuronyt szegezve indultak rohamra, ennek ellenére tényleges összecsapás nem mindig történt, az erkölcsileg gyengébb fél legtöbbször az összecsapást elkerülve visszahúzódt.

Olyan területeken, ahol zárt tömegek alkalmazása nem volt lehetséges, erdőkben, településeknél, szőlőkben, a harc megvívása a csatárláncokra hárult. Nyílt terepen elővédként szerepeltek az arcvonal előtt, visszavonulásnál pedig fedezték a többi csapatot. Parancsnokaiktól eltávolodva az ilyen helyzetek sokkal nagyobb önállóságot követeltek az egyszerű katonáktól. Az alapegység a három főből álló láncszem volt, melynek tagjai egymást fedezve mozogtak a terepen, ügyelve arra, hogy három fegyverükből a folyamatos tüzelés esetén is legalább egy mindig maradjon megtöltve.

Lovassági támadás ellen a gyalogság hatékonyan négyszög, vagy zászlóaljnál kisebb egység esetén tömeg alakításával tudott védekezni, ilyen alakzatban azonban a terepen való mozgás meglehetősen nehézkes volt, nem beszélve arról, hogy az összetömörült katonák kitűnő célpontot nyújtottak a tüzérség számára. Rendkívüli helyzetekben előfordult, hogy formabontó módon eltértek a szabályzatokban megfogalmazott elvektől, így például a szabadságharc alatt több alkalommal megtörtént, hogy gyalogság támadt lovasságra. Első ízben az 1849. február 28-án Mezőkövesdnél a 45. honvédszászlóalj űzött el egy osztály vértest, majd az 1849. július 11-i komáromi csatában a 6. zászlóalj szuronyrohammal védte meg az ágyúkat ugyancsak vértesekkel szemben, végül az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetben az orosz lovasság által bekerített magyar jobbszárny két zászlóalja vonalba fejlődve törte át a gyűrűt.

Tüzérség ellen a gyalogság igyekezett oldalirányból támadni, mérsékelve ezzel is a veszteséget, illetve időt nyerve, míg a lövegeket újra irányozzák. Az ágyúk elfoglalásáig tartó roham ritka volt, de jelentős eredménynek könyvelték el azoknak az állásokból való elűzését, vagy a tüzelés beszüntetését.

A gyalogság harcászataát bemutató fejezet utolsó része speciális tereptárgyak – magányos épületek, települések, erdők, magaslatok, tábori erődítmények, hidak, töltések, folyók, völgyzsorosok – megtámadásával és védelmének sajátos kérdéseivel foglalkozik. Milyen feltételek megléte esetén van értelme a küzdelemnek? Hogyan kell a rendelkezésre álló erőket elosztani? Mi az ilyen harc általános menete?

A magyar hadsereg lovassága 1848–49-ben szerkezetét tekintve meglehetősen féloldalas volt, a csatadöntő feladatokat ellátó nehézlovasság teljesen hiányzott, így ez a teher is a zömében huszárokból, kis részben ulánusokból és sivalizsérékből álló könnyűlovasságra hárult. Emellett persze ellátták hagyományos feladataikat is: fedezték a sereg mozgását, felderítést végeztek, fedezték a gyalogságot, tüzérséget, üldözték az ellenséget. A kötetben a lovasság gyalogság elleni támadását

egy kitűnő ábra szemlélteti, amely feltűnteti, hogy ennek során milyen lépési módokat alkalmaztak a lovasok, milyen távolságnál váltottak ügetésre, vágásra, majd sebes vágásra. Mindezek mekkora sebességet jelentettek, mennyi ideig alkalmazták, eközben a védekező tüzéség és gyalogság mikor adott le sortüzeket. A szerző érdemeit öregbíti, hogy számos helyről kellett összeválogatnia az adatokat, melyek többnyire eltértek egymástól, nagyrészt nem pontos értékekkel dolgoztak és még a mértékegységeik se voltak összhangban (például lépés, méter). Az eredmény ennek ellenére egy kitűnően kivitelezett, nagyon szemléletes ábra, sőt, ábracsalád, mert ugyanilyen készült a gyalogság elleni rohamának, valamint a tüzéség egyéb fegyvernemek elleni tevékenységének bemutatásához.

Ezzel át is térünk a következő fejezetre, a tüzéség harcászataira. Az ütközet elején mindig a lőtávolságban álló élőrő jelentette a kiemelt célpontot, az ágyúk leghatékonyabban az zárt ellenséges tömegek ellen tudtak tevékenykedni. A célt és a lőszer fajtáját mindig az ütegparancsnok határozta meg, az irányzás módját az irányzó. A lóporfüst miatt a célzás pontosságát rendszerint az egyik elől lévő kezelő figyelte meg, és ez alapján módosították a cső állását. Megfelelő létszám és kiképzés mellett egy löveg percnként 7-8 lövés leadására is képes volt, de harci helyzetben ennél kevesebbel kell számolni. 1400-1600 méternél messzebb lévő célpontra nem lőttek. Az ellenség távolságának csökkenésével nőtt a tüzelés gyakorisága, egészen addig, míg a közvetlen közelbe ért csapatok esetén a füst eloszlását sem várták be, folyamatosan lőttek rájuk kartáccsal. A modern rakétafegyverek korabeli elődei, a röppentyűk köztudott előnye, hogy kis tömegük miatt könnyen mozgathatóak voltak. Ez a mozgékonyág nem volt korlátlan, mert az utánpótlást szállító szekerektől túlzott mértékben nem tudtak eltávolodni. Találati pontosságuk nem közelítette meg más tüzéségi fegyverek találati pontosságát, de a kilövést kísérő fény- és hangjelenségeknek nagy lélektani hatásuk volt, főleg a lovasság sorait lehetett eredményesen összezavarni velük. Ágyúk párharca teljesen mindennapos volt, röppentyűk esetében ez koránt sem volt ennyire szokványos, de Komáromnál 1849. április 26-án ez is megtörtént. Mindössze 40-50 lépésnyi távolságról tüzeltek egymásra a magyar és az osztrák tüzerek, jelentős veszteségeket okozva egymásnak.

A harctéren a különböző fegyvernembeli csapatok a legritkább esetben tevékenykedtek önállóan, ezért minden tisztnek tisztában kellett lennie a másik két fegyvernem működésének alapjaival. A 7. fejezettel – *A fegyvernemek helye és feladata a harcrendben* – a szerző a harctan legmagasabb fokáig, a „*kombinált taktikához*” vezet el bennünket. A gyalogság, lovasság, tüzéség tevékenységének összehangolása a magasabb beosztású katonai vezetők feladatai közé tartozott, kezdve a csatától megválasztásával. Az megfelelő állás ismérvei a következők: az arcvonal uralkodik a környező térség felett, a szárnyak biztosítva vannak, hátul megfelelő tér van a csapatok mozgására és biztosított a visszavonulás. Támadó állás esetében elvárás volt, hogy előtte nyílt terep legyen, ami az ellenségnek nem nyújt fedezéket, védelemben pedig pont fordítva, olyan helyet igyekeztek választani, ahol nehéz az előrenyomulás. A nehezen védhető pontokat a környező magaslatokra telepített tüzéséggel védték, a fedetlen szárnyakat lépcsőzetesen hátra hajlottak, rendszerint tüzéség mellett lovassággal is megerősítették őket. Az arcvonal teljes szélességébe a gyalogságot állították fel, lehetőleg mindaddig fedett terepen, például dombok mögött, amíg az ellenség a gyalogsági fegyverek lőtávolságán belül nem ért, hogy a lovassági és tüzéségi támadástól óvják. A lovasság a szárnyak fedezése mellett rendszerint a második vonalban, a gyalogsági közötti hézagok mögött állt. Alkalmazásához legalább részben nyílt, sík terep kellett. A tüzéséget lehetőleg nem szétaprózva alkalmazták, a minél nagyobb hatás elérése végett az ellenséges oszlopokat szemből, a vonalakat, ütegeket oldalról, az utakat, hidakat hosszában lőtték. A tartalék a centrum, vagy a leggyengébb pont mögé került, mindkét fél tevékenysége arra irányult, hogy az ellenfelet tartalékának felhasználására készítse, miközben a sajátját megóvjá egy későbbi döntő csapásra.

Ez a fejezet foglalkozik a hadicselkekkel is, melyeknek az adott korszakban a következő típusai voltak: erőszakos felderítés, áltámadás, megtévesztés, les és rajtaütés. Az erőszakos felderítés célja az ellenség állásainak, erejének megismerése. Kivitelezése formailag nagyon hasonlít az áltámadáshoz, de annak a rendeltetése teljesen más. Utóbbi egy nem valós hadmozdulat akarja ráirányítani az ellenség figyelmét, hogy ezzel megossza erőit és a fő támadási pontot elhanyagolja. Ilyenkor fontos az álhírek terjesztése, a feltűnő, lármás előkészület, illetve hihető, a védő számára jelentős célokat kell kitűzni. Néha az a furcsa helyzet is előállhatott, hogy az áltámadás közvetlen eredményre vezetett, ilyenkor a helyi parancsnok feladata volt eldönteni, hogy valódi támadásként

folytatja-e az akciót. Áltámadásokkal tévesztette meg 1849 áprilisában Pest előtt Aulich Lajos a császári csapatokat, elhítelve velük, hogy a magyar főerővel állnak szemben. A megtévesztés lényege, hogy a közvetlen harcérintkezést lehetőleg kerülve próbálják becsapni az ellenséget, mint például Bem tábornok 1849 márciusában Segesvárnál. Sánccépítésbe kezdve azt sugallta, mintha tartós védelemre rendezkedne be, majd mikor a körbezárásra induló Puchner altábornagy fedezetlenül hagyta a Nagyszebenbe vezető utat, élt az alkalommal és elfoglalta a cs. kir. csapatok hadművelési bázisát. Vagy Jellačić segédcapatainak lefegyverzésekor 1848 októberében, amikor kisszámú huszár gyors mozgatásával és egy trombitás előreküldésével azt a látszatot sikerült kelteni, mintha jelentős ellenséges csapat gyűrűjében lennének. A lesvetés és a rajtaütés közt csupán az a különbség, hogy a megtámadott sereg éppen mit csinál. Az első esetben menetel, a másodikban pedig táborozik vagy beszállsolt. A szabadságharc legnagyobb szabású rajtaütése Kmety György ezredes nevéhez fűződik, 1849. június 13-án meglepte a Csornán állomásozó osztrák féldandárt és kevésen múlt, hogy teljesen fogságba nem ejtette. Az akció sikerének alapja az volt, hogy egy elfogott tisztnél megtalálták az ellenséges dandár menettervét, így pontos információkkal rendelkeztek a csapatok elhelyezkedéséről.

Az utolsó két fejezet már a harctértől távolabb, de mindenképp az ellenséghez közel lévő hadsereg menetét, ennek biztosítását, illetve táborozását és a tábor őrzetének fontosabb kérdéseit taglalja.

Összegzésként a szerző megállapítja, hogy a honvédsereg harcászata megfelelt a kor követelményeinek, sőt a tüzéség tekintetében meg is haladta azt. 1849 elején megszilárdult a csapatok fegyelme és harckészsége, majd a tavaszi hadjárat során sorozatos vereségeket mérhettek a hasonló színvonalú, de túlerejű cs. kir. seregre, nyáron pedig a hadművészet terén egyenlő partnerei voltak szövetséges osztrák–oroszhaderőnek.

A kötet tartalmához szervesen kapcsolódnak, azt kiegészítik, ezért a téma iránt érdeklődőknek mindenképp figyelmébe ajánlom a szerzőnek a kézirat lezárását követően jelen folyóirat hasábjain megjelent, szintén a honvédsereg harcászataival foglalkozó tanulmányait (Természeti viszonyok befolyása a harci cselekményekre az 1848–1849-es szabadságharc példáján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. sz. 767–790. o.; Az emberi tényező harcászati vonatkozásai az 1848–49-es szabadságharc példáján. *Uo.*, 2015. 2. sz. 394–414. o.), melyekben a természeti és az emberi tényezők harctéri eseményekre gyakorolt hatását vizsgálja. Előbbiből választ kaphatunk olyan kérdésekre, mint például, hogyan befolyásolhatják a harc kimenetelét a felszíni, domborzati viszonyok, a vízfolyások, a terep átláthatósága, a rajta való tájékozódás képessége, az utak állapota, az időjárási viszonyok, a növényzettel való borítottság, vagy akár a földek művelési módja. Utóbbi tanulmány pedig arra világít rá, hogy a legjobb kiképzés ellenére is ott van bizonytalansági tényezőként maga a katona, saját félelmeivel, fegyelmetlenségével, fizikai és szellemi fáradtságával, éhségével, melyek döntően meghatározhatják harctéri teljesítményét.

Sajnos ennek a kötetnek a keretein belül nem nyílt lehetőség csataképek részletesebb elemzésére, az egyetlen közölt korabeli festmény a címlapon szerepel, melyre Pásztai László utalt is a szövegben. Látványos és szélesebb érdeklődésre számot tartó dolog lehetne egy olyan kötet elkészítése, ahol a szerző a témában felhalmozott ismereteit nagyobb számú korabeli csataábrázolás bemutatására, értelmezésére használná fel.

Végezetül kívánom neki, hogy műve olyan alapművé, megkerülhetetlen kézikönyvé váljon, mint például az 1848–49-es tisztkart bemutató sorozat. Így, ha évtizedek múlva akármilyen, a szabadságharc honvédseregének harcászataival kapcsolatos kérdés merülne fel, a dolgot el lehessen intézni egyszerűen annyival: Nézd meg a „Pásztiban”!

Németh György